

Alojzija Zupan Sosič

Socializem in socialna empatija v Cankarjevem romanu *Na klanecu*

Ivan Cankar (1876–1918), slovenski homo universalis, ki je objavljaval kvalitetna besedila v vseh štirih literarnih zvrsteh – pesništvu, pripovedništvu, dramatik in esejistiki –, prav tako pa je odločilno zaznamoval (takratno) politiko in javno življenje, je v svojih delih izrazil sočutje, razumevanje in solidarnost s »ponižanimi in razžaljenimi«. To so bili otroci, ženske, umetniki, delavci, brezposelni, brezdomci, bolniki in živali, pravzaprav vsi tisti, ki niso imeli osnovnih pravic oziroma dostojnega življenja. Posebno čustveno naklonjenost, tesno prepleteno z racionalno refleksijo, je sam imenoval odkritosrčnost, ki pa ni nastopala samo v izpovedni ali pričevanjski vlogi, pač pa je največkrat vsebovala družbenokritično ali satirično ost. Tovrstna odkritosrčnost se v času Cankarjevega pisanja še ni imenovala empatija, se je pa že takrat povezovala z novo občutljivostjo, ki je bila na začetku 20. stoletja v Evropi povezana z različnimi gibanji in delovanji: s socialno demokracijo, socializmom, z marksizmom, anarhizmom in ženskimi gibanji ter nekaterimi idejami Friedricha Nietzscheja in Sigmunda Freuda. V svoji razpravi se bom posebni socialni empatiji v Cankarjevem romanu *Na klanecu* posvetila skozi prizmo socializma, ki ga bom poskušala postaviti v širši kontekst avtorjevega ustvarjanja.

Za lažje razumevanje poetike Cankarjevega drugega romana *Na klanecu* (1902) je treba osvetliti znano pismo Zofki Kveder, natančneje, 2. pismo, datirano z 8. 5. 1900, v katerem se je Cankar (1972, 136) odrekal dekadenci ter se zavzel za književnost z reformacijskimi in revolucionarnimi težnjami ter z etično-estetskimi cilji. V tem pismu jasno napove, da bo poetika njegovih naslednjih del, torej tudi romanov, drugačna kot (dekadenčna) poetika prve knjige *Erotika* (1899), saj bo konglomerat različnih poetoloških lastnosti: konkretno omenja socialno ali politično temo, ki jo bo izrazil inovativni pripovedni jezik, obogaten z globljim čustvovanjem in izvirnejšo estetiko. Podobno kot v tem pismu se tudi v pismu Alojzu Kraigherju (19. 8. 1900) zavzame za »namene umetnosti« in prav tako zavrne dekadenci larpartizem. V istem pismu Cankar (1972, 67) napove, da hoče pisati kmečko dramo, saj bi rad opisal propadanje naših ljudi in njihovo strašno pasivnost. Napoved o bankrotu in pasivnosti slovenskih ljudi se v drami in romanu, torej v obeh istočasno nastalih delih, izpolni takole: *Kralj na Betajnovi* samoumevnost kapitalističnih krivic preizprašuje s figuro povzpetniškega in neetičnega kapitalista Kantorja, medtem ko roman *Na*

klancu razkriva propad družine Mihov skozi simbol klanca, »odlagališča« zavrženih in brezpravnih ljudi.

Da bi lažje pojasnila vlogo socializma pri Cankarjevi socialni empatiji v romanu *Na klanecu*, bom najprej na kratko predstavila pojav (literarne) empatije, nato socializma, oboje pa bom interpretirala s primerjalno-analitično metodo in različnimi pristopi teorije pripovedi. Empatija kot sposobnost razumevanja drugega naj bi olajšala socialno interakcijo, saj pomaga predvideti, kaj bo storil drugi, in se tako pripraviti na ustrezen odziv. Ker je empatija zelo širok pojem, je za preučevanje socialne interakcije najprimernejši termin socialna empatija, ki je pravzaprav odgovornost za »promocijo« socialnih pravic. Socialna empatija (Segal, 2011) je torej zmožnost globljega razumevanja ljudi z izkušnjo ali s percepcijo njihovih življenjskih situacij, hkrati pa je rezultat vpogleda v strukturo neenakovrednosti in razlik. Model socialne empatije ponuja okvir za učinkovitejše socialno delovanje in omogočanje socialnih in ekonomskih pravic za vse ljudi.

Elizabeth A. Segal (2011 in 2018) našo sposobnost razumeti in pomagati drugemu – kar je temelj socialne empatije – razlaga kot bistveno kategorijo našega individualnega in kolektivnega počutja. Obstaja veliko preprek, da bi »zlezli pod kožo drugim«: strah, skepticizem, strukture moči; a ker je socialna empatija večšina, ki se je lahko naučimo, se lahko naučimo tudi premagovati omenjene prepreke. Segal (2018, 191–197) za učenje socialne empatije predlaga pripovedovanje zgodb in pričevanje, ki sta učinkovita načina deljenja izkušenj. Če njene teorije prenesem na roman *Na klanecu*, lahko ugotovim, da ta prepričljivo izraža socialno empatijo s pripovedovanjem in celo delnim pričevanjem (materina in Lojzetova zgodba sta namreč avtobiografski), saj socialne krivice opisuje na senzibilen in senzitiven način. Hkrati se je Cankar jasno zavedal, da je za »privzganje občutljivosti« pomembna moderna književnost: sodobna književnost (Kemperl, Sladič, 2018, 139) je namreč bolj povezana z življenjem ter tematizira probleme tukaj in zdaj.

Če so literarni bralci oziroma kritiki začutili empatijo glede Franckinega nesrečnega življenja, zakaj niso občutili tudi socialne empatije do brezposelnih delavcev in brezpravnih revežev? Odgovor na to vprašanje bi rada nakazala z razlago socializma oziroma Cankarjeve dovtetnosti za delavsko vprašanje, v kateri bo moje izhodišče teza o avtorjevi empatiji, ki jo Keen (2015, 156) deli na tri poti: avtobiografičnost, visoka stopnja avtorjeve empatičnosti in estetika produkcije. Prva pot raziskovanja Cankarjeve empatije, tj. avtobiografičnost, se običajno samodejno preliva v drugo, povečano stopnjo avtorjeve empatičnosti. Prav za roman *Na klanecu* lahko potrdimo veliko realnih dejstev, ki pričajo o avtobiografskosti: odraščanje v revnem delavskem okolju Vrhniko, življenje v delavskem predmestju Dunaja, t. i. Ottakringu, materine poteze v liku Francke in Lojzetove avtofikijske značilnosti. Tudi to, da je glavna oseba ženska, kaže hkrati na avtobiografičnost (Cankar sam je potrdil, da je roman spomenik njegovi

materi) in povečano avtorjevo empatijo, saj se je v vseh besedilih posvečal brezpravnim bitjem, v tem romanu ženskam, otrokom, revežem, brezposelnim, brezdomcem, delavcem in bolnikom. Za Cankarja velja tudi teza, da je imel kot umetnik večjo (z) možnost empatije, kar Keen (2015, 156) predlaga preveriti iz avtorjevih pisem, intervjujev in javnega delovanja: vsa tri področja pri Cankarju dokazujejo visoko stopnjo empatije. Tretja pot, t. i. estetika produkcije ali poetika, posebna zmes realizma, naturalizma, simbolizma in impresionistične tehnike, že sama po sebi odpira vrata pripovedni empatiji (Zupan Sosič, 2020, 230): realizem poskuša prepričljivo predstaviti družbo in njene napake, simbolizem se obrača proti simbolnemu, tudi mističnemu ali metafizičnemu doživljanju sveta in tako odpira bralčevo »notranjost«, impresionizem pa z vtisi zunanjega sveta sugerira različna razpoloženja in čustvena stanja.

Pravkar sem poskušala Cankarjevo (socialno) empatijo dokazati po treh poteh, zato se bom v nadaljevanju ukvarjala z vprašanjem, koliko je za to empatijo zaslužen socializem oziroma katere ideje, podobe in simbole lahko v drugem avtorjevem romanu navežemo na socializem. Za lažjo povezavo socialne empatije s socializmom bom na kratko predstavila Cankarjev socializem ter ga vzporedno poskušala argumentirati tudi v samem romanu. Da ne gre samo za splošno občutljivost do ponižanih in razžaljenih, kaže že jasno izražena beseda socializem, ki se pojavi kar trikrat, trikrat se v »socialističnem kontekstu« pojavita tudi besedi krivica in lakota, sedemkrat delavec (tudi množinska oblika), kar osemintridesetkrat beseda berač/beraštvo/beračiti in z njo v zvezi kritika neprostovoljnega beraštva v kapitalizmu, kar triinštiridesetkrat tovrstne opise revščine ali beraštva (beraštvo je mišljeno širše, ne samo kot prosjačenje za denar ali hrano) spremlja pojav, ki je tipičen za revščino obubožanih delavcev – pijanstvo oziroma pijančevanje. Analiza romanesknega slovarja je seveda samo formalni uvod v raziskavo Cankarjevega socializma, pri katerem težje ugotovimo, katera vrsta socializma se v romanu uveljavlja. Ali gre za religiozni socializem, ki išče končne cilje v verskih, zlasti v krščanskih principih, ali etični socializem, pri katerem so glavni moralni cilji družbeno-pravne in politično-etične narave? Je na romaneskni način reflektiran reformirani socializem, ki zagovarja stališče postopnih socialnih reform in menjavo nekaterih pravnih institucij, ali znanstveni socializem (Marx, Engels, Lenin), katerega jedro so demokratični in humani odnosi v družbi?

Religiozni socializem je Cankar spoznal že v Sloveniji. Prvi njegov učitelj socializma je bil Janez Evangelist Krek (1865–1917), predvsem njegova knjiga *Črne bukve kmečkega stanu*. Cankar v članku *Kako sem postal socialist* (1913) ugotavlja, da je bila prav ta knjiga uvod v njegovo razumevanje družbenih razmer: že prej je videl veliko krivic, a jih ni razumel, zato so ga navdajale edino z boleščjo in studom (Cankar, 1976, 114–115). Prav gotovo pa je poznal Krekovo knjigo *Socializem* (1901), v kateri je avtor podal pregled zgodovine socializma, v uvodu te knjige pa katoliški principi niso prisotni ali so celo ironizirani –dobrodelnost bogatih meščanov se v primeru družine

Mihov povsem »nekatoliško« izpridi. Tako je najbrž bolj kot religiozni socializem v tem romanu pomemben širši pojem etičnega socializma. Glede na to, da je Cankarja vse življenje zanimala morala in da se je z njo ukvarjal v vseh zvrsteh, bi lahko logično sklepali, da je v roman *Na klanecu* vključil tudi nekaj sestavin t. i. etičnega socializma, še bolj ustvarjalno pa bi bilo izvore socializma iskati tudi drugje, saj so bile na prelomu stoletja socialistične ideje prisotne na več področjih hkrati.

V romanu Cankar razmerje med delavci in kapitalisti izpostavi kot izkoriščevalsko že samo po sebi: ravno izkoriščanje potisne opravljanje dela daleč od dostojanstva, saj nenehno reproducira revščino in nezaposlenost. V poglavju Izgnanci se na primer Klanec iz običajnega vrhniškega prostora spreminja v simbol odlagališča obubožanih in brezpravnih, podoben velikanskemu pokopališču. Cankar reveže opiše kot »veliko družino« – prav obravnavanje posameznikovih stisk kot kolektivni problem je tipično socialistično izhodišče: »Propali obrtniki, kmetje, ki so jim bili prodali koč in zemljo, pijanci, ki niso za nikakršno delo in so samo čakali, da poginejo kot živina, v jarku, za plotom – vsi so se skrili na klanec, v nizke koč z nizkimi okni in slamnatimi strehami« (Cankar, 1971, 76). Z opisi usode posameznih članov družine Mihov, pisarjevega in čevljarjevega položaja ter nadutega obnašanja bogatih Vrhničanov pridobiva klanec simbol(istič)no vrednost: na koncu romana se spremeni v nepregleden prostor¹ revščine, univerzalni prostor kapitalističnega izkoriščanja ljudi. Čeprav Francka, Lojze in Tone le redko razmišljajo socialistično in se ne ukvarjajo z nujnostjo nastanka novega družbenega sistema, je treba za celotno sporočilno vrednost upoštevati tudi simbole. Hkrati ne smemo pozabiti, da je Cankar v omenjenem pismu Kraigherju, pa tudi na drugih mestih, napovedal ukvarjanje z vsesplošnim bankrotom in strašno pasivnostjo, kar ta roman poglobljeno izpolni skozi usode glavnih likov.

Prav omenjeno pasivnost želi avtor provocirati in hkrati s subverzijo problematizirati, ne pa nekritično odslikavati determinizma in fatalizma (kar so mu očitali nekateri kritiki). Visoka stopnja fatalizma, poimenujmo jo visoka stopnja hlapčevstva, namreč ponuja ugodne pogoje izkoriščevalcem, kar jasno opredeljuje tale citat: »Kolikor bolj je hlapec hlapčevski, toliko bolj gospodki je gospod« (Cankar, 1971, 100). Da je razredna, natančneje, socialistična ozaveščenost med vrhniškimi reveži še zelo nizka, kažejo pogovori med Tonetovima pivskima kolegoma, pisarjem in čevljarjem. Oba sta zagrenjena pijanca, ki ju je kapitalizem izpljunil kot ostale reveže, zato zdaj v najbolj zanikrni krčmi vsak dan popivata in izražata svoje mnenje o svetu. Medtem ko pisar meni, da je

1 Vseobsežnost klanca je opisana takole (Cankar, 1971, 186): »Gledal je in klanec se je čudovito širil pred njegovimi očmi — od vzhoda do zahoda se je razprostiral, od juga do severa, holmi so se razmeknili. Klanec siromakov je bila vsa prostrana pokrajina pred njim, po vsej prostrani pokrajini so hodili ponižno sključeni, vdani siromaki, ki jim je bilo siromaštvo v srcu in ki so bili v srcu siromaki, če so se veselo smejali in če so imeli rdeče obraze in pošteno obleko. Neizmeren klanec siromakov je bil pred njim in narod hlapcev je stanoval na klanecu. 'Obsojeni na smrt — ves trud, prijatelj, je brezuspešen in zato neumen; preobleci jih na zunanje, v srcu so hlapci in obsojeni na smrt! ...'«

delitev bogastva na svetu naravna in pravična, je čevljar prepričan, da se je treba socialnim krivicam upreti. Pogovor postane najbolj »socialističen« ob Mihovem odhodu v svet, ko ga pisar svari, naj se izogiba delavskega sveta, ki je podivjal in ni več pokoren gospodarju (Cankar, 1971, 99), saj ravno upor proizvede še večjo revščino. Čevljar mu ugovarja z argumentom, da so ljudje ravno zato nezadovoljni, ker nimajo ničesar in hočejo nekaj doseči; upor torej ni vzrok za nezadovoljstvo, pač pa njegova posledica. Nadalje čevljar opraviči tudi nasilje, če to vsaj malo prestraši gospodarja, da ga ta ne obravnava samo kot najnižjega hlapca. Ravno na tem mestu kmet čevljarja vpraša, zakaj se torej ne priključi socialistom: ta odgovori, da niso dovolj revolucionarni (»Nosijo rdeče kravate, to je vsa njih revolucija« – Cankar, 1971, 100), saj so preveč bojzljivi.

Ta element znanstvenega socializma, torej zahteva po revolucionarni spremembi kapitalizma ali t. i. diktaturi proletariata, pri kateri naj delavstvo prevzame vodilno vlogo, se pojavi še na koncu romana, ko učitelj Krivec skeptičnemu Lojzetu razlaga pomen izobraževanja za ljudstvo. Do večje ozaveščenosti in samozavesti lahko delavci pridejo le kolektivno, ne pa posamezno: »Zbuditi je treba ljudi; kadar se bodo predramili in bodo izpregledali, si bodo že pomagali sami. Navadili se bodo na družbo, videli bodo, da vsak sam ne opravi nič, da se mora naslanjati drug na drugega ... To so nam že prej pokazali socialistični usnjarji, ki so se združili in ki niso več hlapci svojih gospodarjev. Poglej jih v nedeljo, pa jim boš poznal samo po rokah in na črnih nohtih, da so delavci« (Cankar, 1971, 180). Ravno omenjena pogovora pokažeta, kako sta temeljni sestavini socializma, revolucionarna (marksizem) in evolucijska (reformirani socializem), med seboj tako tesno prepleteni, da ju ne moremo ločiti.

Če znanstveni socializem zahteva močan industrijski proletariat z razvito (socialistično) zavestjo in primerno organiziranostjo – kar izraža čevljar –, saj naj bi vodil temeljne pobude družbene preobrazbe, se reformirani socializem zavzema za postopne, tudi povsem ustaljene spremembe, kar jasno razloži učitelj Krivec na koncu romana, ko poskuša nadaljevati in prenoviti bralne krožke ali, z drugimi besedami, voditi izobraževanje nižjih slojev. Moč združenih delavcev je v svetu postala že nekaj običajnega, kar Cankar v svojem prvem romanu *Tujci* (1901) označi kot temno maso dunajskih delavcev, napovedujočo nekaj silnega in velikega, napovedujočo spremembo krivičnega kapitalizma. Tako kot v Krivčevi in čevljarjevi empatiji lahko tudi v empatiji Pavleta Slivarja, glavnega lika *Tujcev*, prepoznamo marksistične in socialistične ideje – prav v tem romanu je že prisotna misel o umetniku kot najbolj brezpravnem delavcu, ki je predstavljena v kasnejših publicističnih besedilih, na primer v spisu *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* (1913). Ideja o revoluciji (Zupan Sosič, 2020, 94), ki se pojavi v *Tujcih*, se istega leta povsem odkrito izrazi tudi v drami *Za narodov blagor* (1901), medtem ko je veliko socialnih in proletarskih motivov prisotnih v knjigi *Ob zori* (1903).

Kako se lahko različne vrste socializma prepletajo celo na istem mestu, dokazuje omenjeni pogovor Lojzeta, ki se razočaran vrača domov, in optimističnega učitelja

Krivca. Slednji takoj po govoru o pomembnosti kolektivne ozaveščenosti doda še dokaz o pomembnosti počasnih reform, kar je značilnost reformiranega socializma, ki zagovarja stališče postopnih socialnih reform (Cankar, 1971, 181): »Seveda so stare fraze,« je odgovoril učitelj mirno. »Kaj sem rekel, da mislim kaj novega? Da hočem delati kakšne eksperimente? Čisto po starem mislim delati, po šabloni in tudi tistih starih fraz, ki vem da so stare, me ni čisto nič sram. Ko bi delal vsak po novem, kaj pa bi bilo? Lepo po ravni znani cesti, tako mislim, da pridemo najdalj. Glavno je, da je človek resen in misli pošteno.« Ni naključje, da ravno učitelj – simbol znanja in napredka – zagovarja pomen izobrazbe; Cankarjeva umetelna in preiščena kompozicija ga namreč postavi na konec romana, ki je vedno izpostavljeno pripovedno mesto (Zupan Sosič, 2017, 137–158). Ne samo celoten njegov (po)govor in povzemalni citat tega prepričanja (»Uboštvo je veliko, toda inteligenten človek si ve pomagati, duševni siromaki pa so dvakrat ubogi – skrijejo se in pričakujejo konca.« – Cankar, 1971, 180), pač pa predvsem zadnji simbol, ki zaključí roman, potrjuje Cankarjevo socialno empatijo, izraženo na socialistični način. Simbola upora sta namreč rdeča barva (zaobsežena v ognju) in svetloba, ki naj prežene temo oziroma delavsko nezaveščenost. Ko Lojzetu umre mati, edini ljubljeni človek v njegovem zadnjem obdobju, fatalistično razmišlja, kako je vse nesmiselno, tako trpljenje kot življenje. Takrat pa se v učiteljevem oknu v trgu prižge rdeča luč, in čeprav je čisto majhna, raste in plapolajoča rdeča iskra se spremeni v mirno in jasno belo svetlobo, v katero Lojze nepremično gleda.

Zaključiti roman z rdečo barvo in belo svetlobo, ki prebija vrhniško temo, je kompozicijsko zelo preiščena poteza, saj ne upošteva le svoje realistične, pač pa tudi simbolistično poetiko. Zaključni simbol rdeče iskre zadnjo besedo prepušča ravno najpozitivnejšemu simbolu, tj. spremembi ali napredku, hkrati pa zastavlja ključno vprašanje recepcije: ali se roman zaključí pesimistično ali optimistično? Francka, katere trpljenje je oblikovano parabolično in po modelu križevega pota, na koncu romana namreč umre in z njo umrejo tudi vsi upi družine Mihov. Čeprav si je vse življenje nečloveško, skoraj herojsko prizadevala, da bi vsaj njeni otroci doživeli lepše čase, če jih že sama in mož Tone ne moreta, se ji upi brezobzirno podirajo, popolnoma pa zbledijo na smrtni postelji, ko se še sin Lojze vrne domov umret. Da je prav ta nadarjeni sin materi in mnogim vrhniškim revežem pomenil upanje, označuje že primerjava nadobudnega Lojzeta z mladiko na umirajočem drevesu, ki jo jasno povzame tudi naslov petega poglavja: Vzbrstela je mladika. Individualne usode družine Mihov so torej sklenjene nesrečno, kar zastavlja vprašanje, zakaj Lojze ni uspel, če mu je bila v romanu podeljena ta možnost. Izvrstna gradacija romana nas napelje na dve možnosti izbire za ponižane in razžaljene: prva je individualna rešitev socialnih krivic z dobrodelnostjo, druga pa sistemska sprememba krivične družbe v pravičnejšo. Prva je z marijanskim kultom matere Francke in njenim otroškim upanjem v dobrodelnost

bogatih skozi celoten roman izpeljana na paraboličen način, da se potrdi deterministična teza, kako zgolj dobrodelnost bogatih (kapitalistov) za dostojno in/ali srečno življenje ni dovolj.

Dobrodelnost – s Cankarjevimi besedami miloščina – torej na dolgi rok ne more reševati socialnih problemov, saj jo usmerja nepredvidljiva sreča posameznika. Ker je individualna rešitev le rezultat sreče, je v romanu ponujena še druga možnost, ki je simbolistično nakazana na koncu: sistemska rešitev, torej kolektivna sprememba kapitalizma. To ponuja zadnji simbol odrešilne rdeče iskre, ki je prav gotovo socialistična vizija (delavske) prihodnosti. Ni naključje, da se ravno na koncu romana še enkrat ponovi najpogostejši simbol tega romana: tek za vozom v Franckini predsmrtni viziji samo potrdi sizifovstvo revščine, ki je odvisno od dobre volje bogatih in njihove muhaste dobrodelnosti. V kontekstu socialne empatije in socializma lahko tudi drugače preberemo pomanjkanje empatije romarjev na vozu, ki nočejo ustaviti, čeprav vidijo neboljšenega otroka, kako že dlje časa teče za vozom. Ta kvalitativni večpomenski simbol, ki ne pomeni samo otroških sanj, želja po lepem življenju, krivičnega položaja otroka in ženske v patriarhalni družbi, ampak tudi brezuspešen tek za izpolnitvijo nacionalnih teženj, na koncu pridobi še socialistično konotacijo: romarji so brezčutni zato, ker samo odsevajo brezčutnost celotnega kapitalističnega sistema. Če je klanec statični simbol revščine, ki se kot prostor skozi roman razširi v kozmično podobo pokopališča oziroma umiranja, je tek za vozom dinamični simbol neuspešnega prizadevanja reveža za dostojnejše in lepše življenje. Tudi ostali simboli – židana ruta, branje časopisov in knjig ter romanje – pokažejo, kako lahko drobne stvari revežu sicer polepšajo bivanje, ne morejo pa ga spremeniti v človeka vredno življenje.

Dosedanja interpretativno-primerjalna analiza je dokazala prepletenost različnih vrst socializma kot temelj Cankarjeve socialne empatije; v nadaljevanju želim pojasniti še prepletenost tega z drugimi gibanji na začetku 20. stoletja, na primer s socialno demokracijo. Cankar je bil namreč na Dunaju dobro seznanjen z novimi gibanji, saj je nenehno bral časopise in revije v knjižnici in kavarni, hkrati pa je socializem in socialno demokracijo spoznaval po različnih poteh; ena najzgodnejših je najbrž srečanje z nemškim naturalizmom. Oskar Walzel (Pirjevec, 1964, 324) je za nemške naturaliste ugotavljal, da so bili vsi Marxovi privrženci in pristaši socialne demokracije; tudi za slovensko naturalistično generacijo, ki se je zbirala okrog Vesne, je bilo značilno bolj ali manj očitno simpatiziranje s socializmom in socialno demokracijo. Cankar se je z naturalizmom srečal ravno takrat, ko je ta že postal socialističen in ko se je njegova usmerjenost na Slovenskem že javno izpričala. In ravno ta lastnost je Cankarja privlačila, hkrati pa je bila izredno pomembna za njegov razvoj – vse to je jasno razvidno iz njegovega članka *Anton Aškerc* (Pirjevec, 1964, 326). S socialno demokracijo kot strujo v delavskem gibanju se je pisatelj torej obsežno seznanil na Dunaju; ta je bila na

začetku revolucionarna in je temeljila na znanstvenem socializmu. Cankarju je socialna demokracija² ustrezala zaradi narodnostnega programa, hkrati pa je bil s socialdemokratsko stranko življenjsko povezan, saj je leta 1907 kandidiral na listi za deželnega poslanca, vendar ni bil izvoljen.

Iz različnih pričevanj in zapisov, tudi iz pisma Alojzu Kraigherju,³ je razvidno, kako sta se socialna demokracija in socializem v Cankarjevem življenju povezovala, kar pa še vedno ne pojasni, zakaj in kako se je Cankar sploh odločil za socializem. Tudi če upoštevamo številna besedila, kritike, govore, politične članke, predavanja in literarna besedila (med daljšimi pripovedmi *Tujci*, *Na klanecu*, *Martin Kačur* ter *Hlapec Jernej in njegova pravica*), lahko najočitnejše argumente za Cankarjev socializem preberemo v članku *Kako sem postal socialist*⁴ (napisan 1913, objavljen 1918). Ta članek je pravzaprav razlaga, kako se je Cankar zaradi svoje socialne empatije povsem samoumevno odločil za socializem oziroma kako so socialna empatija, socializem in socialna demokracija tesno povezani. V tem članku Cankar (1976, 114–121) razloži, da je že zelo zgodaj spoznal krivice, a o socializmu in socialni demokraciji ni vedel ničesar. Že kot otrok je spoznal, da so krivice nekaj zopernaturnega⁵ in zoperčloveškega, a namesto da bi jih raziskoval, se je raje zatekal v poezijo. Tudi na začetku dunajskega obdobja (1896 do 1900) je pred nezadovoljstvom z javnim življenjem bežal v literaturo, šele bivanje v 16. dunajskem okraju ga je prisililo k premišljevanju. Ottakring je bil namreč podoben ogromni delavnici; ta okraj je bil trdnjava socialne demokracije, hkrati pa dom uboštva in jetike.

Takrat je spoznal, da so vse strahote, ki jih vidi in doživlja, le znamenja ene same težke bolezni. Četudi jo družba poskuša prikriti ali izbrisati posamezne poteze, nič ne

2 Naklonjenost socialni demokraciji izraža tudi v pismu bratu Karlu (Cankar, 1970, 69) leta 1900: »– Kakor že veš, se pečam zdaj tudi s politiko in lahko si misliš, da to ravno ne povzdiguje moje dobre volje. Ako praviš, da nisem ustvarjen za politika, se motiš. Zdaj moram pisati brez ognja in brez prepričanja in to je res težko. Kaj se hoče? – Od srca ne bom pisal slovenskih člankov prav dotlej, dokler ne bomo imeli dnevnika, ki bo popolnoma in odkrito protiverski, a v socialnem obziru najbližji socialnemu demokratizmu, ki pa v vsem svojem programu ni prikladen našim razmeram (to se vidi že iz tega, da tak, kakoršen je zdaj, pri nas ne more dobiti skoro nobenih somišljenikov).«

3 Cankar o svojem političnem prepričanju v pismu Alojzu Kraigherju (1910) ni želel na dolgo razpravljati, kratka razlaga je takale (Cankar, 1972, 72): »O socializmu in nacionalizmu ni mogoče v pismu razpravljati. V socialno demokracijo me je poleg teoretičnega spoznanja privedlo v prvi vrsti prepričanje, da bo naša narodna prihodnost zagotovljena le tedaj, kadar bo uresničen narodnostni program soc.-dem. stranke: popolna narodna avtonomija z vzakonenim varstvom manjšin ... Morda se kdaj še ustno o teh rečeh pomeniva. –»

4 Podoben naslov (*Zakaj sem socialist*) in povsem preprosto razlago političnega prepričanja, povezanega z nujnostjo življenjske odločitve, vsebuje tudi knjižica E. Ciessa (1908, 7–11), ki jo je Cankar najbrž poznal. V njej avtor svoje proletarsko poreklo in čut za socialne krivice poudarja kot glavna razloga za socializem kot življenjsko prepričanje.

5 Krivice kapitalizma je kot nenaravne oziroma protičloveške obravnaval tudi Cankarjev prijatelj, politik in pisatelj Etbin Kristan v knjižici *Nevarni socializem* (190, 39): »... česar naroda ni dala osebi, tega ji tudi socializem ne more vzeti. Ampak marsikaj, kar ji je kapitalizem vzel, ji socializem lahko povrne.« Adam (2013, 41) meni, da je prav danes, v času kapitalistične kontrarevolucije, ko si poskuša kapital z odpravljanjem socialne države prilastiti to, kar mu je vzel pretekli razredni boj, jasno, da si je pogoje za svobodno odločanje treba ponovno izboriti.

pomaga. Cankar (1976, 119) jasno zapiše, kaj je vzrok te bolezni in to bolezen socialistično analizira: »Uredba družbe, tista uredba, ki je dodelila vse bogastvo zemlje in vse sadove človeškega uma kapitalu brez imena ter mu zaslužnjila človeštvo, je izvirnik vsega hudega; in posamezna krivica, ki se pokaže očem na cesti, je nenadoma čisto malenkostna, navidez skoraj slučajna in zadobi svoj pravi pomen šele v zvezi s celotno, vesoljno krivico.« Celoten članek je pravzaprav preprosta in jasna razlaga tega, kar je roman *Na klanecu* izrazil skozi Franckino trpljenje ter večpomenske simbole klanca, teka za vozom in rdeče iskre oziroma luči v učiteljevem oknu. Politično dejstvo, da je pravi socialist postal šele na Dunaju, potrdi tudi Lökös (1983, 63–73), ki meni, da je na Dunaju poleg modernističnih gibanj spoznal tudi dunajski delavski svet in prav zato postal socialist. Kot socialist je lahko bolj diferencirano opazoval slovensko družbeno stvarnost in položaj malih narodov v avstro-ogrski monarhiji ter s te dunajske perspektive postal protidunajski in protihabsburški pisatelj.

Bolj kot natančno določanje meja med različnimi vrstami Cankarjevega socializma se mi zdi stimulatивно opozoriti na eklektičnost umetnikovega socializma, torej na prepletenost in prekrivnost različnih vrst socializma s socialno demokracijo in drugimi gibanji, na kar opozarja že sama fragmentarnost Cankarjevega miselnega sistema, o čemer sta pisala Pirjevec (1954, 1110) in Köstler (2012, 243), pred njima pa že znatno prej Ivan Prijatelj. Vsi so na različne načine poudarili, da so v Cankarjevih besedilih prisotne različne miselne prvine, ni pa konsistentnega miselnega sistema. O eklektičnosti in umetniški svobodi Cankarjevih (političnih) prepričanij je razmišljal že Albin Prepeluh v oceni *Kralja na Betajnovi* v tedniku *Rdeči prapor* leta 1902 (Moravec, 1968, 292): »Sicer pa Cankar še ni pokazal, da priznava kak filozofični sistem. On nagiblje med Nietzschejem in nasledniki nemške klasične filozofije – socijalizmom [...]. Cankar je leposlovec in ne porablja svojih spisov za kake filozofične nazore, temveč obratno: filozofijo porablja za leposlovje.« Tudi iz drugih pričevanj in osebnostnih oznak lahko spoznamo, kako je bila Cankarjeva umetniška narava v svoji izvirnosti nekaj posebnega – danes jo lahko neskromno označimo kar genialna –, zato je manj produktivno ločevati med različnimi vrstami socializma, saj je Cankar vse, tako kot tudi druge ideje in vplive, povzegal na ustvarjalno presežen način, v našem primeru v socializem kot posebno obliko socialne empatije.

Zahvala

Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Bibliografija

- Adam, A., Libertarizem, liberalizem, socializem II, *FNM. Filozofska revija za učitelje filozofije, dijakke in študente* 1/4, 2013, str. 32–42.
- Cankar, I., *Zbrano delo, 10. knjiga. Na klanecu. Življenje in smrt Petra Novljana* (ur. J. Kos), Ljubljana 1971.
- Cankar, I., *Zbrano delo. 26. knjiga. Pisma I.* (ur. J. Munda), Ljubljana 1970.
- Cankar, I., *Zbrano delo. 28. knjiga. Pisma III.* (ur. J. Munda), Ljubljana 1972.
- Cankar, I., *Zbrano delo. 25. knjiga. Politični članki in satire. Govori in predavanja* (ur. D. Voglar in D. Moravec), Ljubljana 1976.
- Ciess, E., *Zakaj sem socialist* (ur. A. Kristan), Knjižica časopisa Naprej!, III. Zvezek, Idrija 1908.
- Jerman, F. (ur.), *Družboslovje. Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana 1986.
- Keene, S., *Narrative Form*. New York 2015.
- Kemperl, M. in Sladič, N., Reprezentacije nasilja v sodobni umetnosti kot vir za privzganje empatije v osnovni šoli, *Ars&Humanitas* 12/1, 2018, *Nasilje, njegove interpretacije in reprezentacije* (ur. J. Podreka), str. 139–160.
- Kos, J., Opombe. Ivan Cankar, *Zbrano delo. 10. knjiga. Na klanecu. Življenje in smrt Petra Novljana*, Ljubljana 1971, str. 281–332.
- Krek, J. E., *Socijalizem*, Ljubljana 1901.
- Kristan, E., *Nevarni socializem*, Ljubljana 1908.
- Köstler, E., K problematiki hrepenenja v slovenskem cankarjeslovju. *Primerjalna književnost* 35/3, 2012, str. 243–259.
- Lökös, I., Simbolizam i socijalna angažiranost u stvaralaštvu Cankara i Endre Adyja. *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, prvi del. 18. SSJLK (zbornik, ur. F. Zadavec, F. Jakopin in F. Bernik), Ljubljana 1983, str. 63–73.
- Moravec, D., Opombe. Ivan Cankar, *Zbrano delo. 4. knjiga. Kralj na Betajnovi. Pohujšanje v dolini Šentflorjanski. Dodatek*. Ljubljana 1968, str. 277–395.
- Pirjevec, D., *Ivan Cankar in evropska literatura*, Ljubljana 1964.
- Pirjevec, D., Boj za Cankarjevo podobo. *Naša sodobnost* 2/11–12, 1954, str. 1109–1126. Popović, T., *Rečnik književnih termina*, Beograd 2010.
- Segal, E. A., *Social empathy. The art of understanding others*. Columbia 2018, dostop na spletu, 25. 11. 2020: <https://cup.columbia.edu/book/social-empathy/9780231184809>.
- Segal, E. A., Social empathy: a model built on empathy, contextual understanding, and social responsibility that promotes social justice. *Journal of social service research* 37/3, 2011, str. 266–277, dostop na spletu 25. 11. 2020: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01488376.2011.564040?journalCode=wssr20>.
- Zupan Sosič, A., Tujci, prvi roman Ivana Cankarja. *Jezik in slovstvo* 65/2, 2020, str. 89–101.
- Zupan Sosič, A., Pripovedna empatija ter Cankarjeva romana *Hiša Marije Pomočnice* in *Križ na gori*. *Primerjalna književnost* 43/1, 2020, str. 223–243.
- Zupan Sosič, A., *Teorija pripovedi*. Maribor 2017.

Alojzija Zupan Sosič

Socializem in socialna empatija v Cankarjevem romanu *Na klanecu*

Ključne besede: Cankar, eklektičnost socializma, socialna empatija, Francka, klanec, tek za vozom, luč, dve možnosti za reveže

Ivan Cankar je socialno empatijo – zmožnost za globlje razumevanje ljudi, predvsem njihovih razlik in (ne)enakovrednosti – v svojem drugem romanu *Na klanecu* (1902) izrazil s pomočjo socialističnih stališč in prepričanj. *Na klanecu* je prvi simbolistični roman na Slovenskem, v katerem je izvirna poetika, tj. mešanica realizma, naturalizma in simbolizma, izrazila socialne, politične in filozofske ideje s »silnimi sredstvi lepote«. Čeprav glavni liki, to so Francka, Tone in Lojze, le redko razmišljajo socialistično, je treba za celotno sporočilno vrednost romana upoštevati tudi ostale like, na primer pisarja in čevljarja ter nadute vrhniške meščane, predvsem pa simbole. Izvrstna struktura romana nas napelje na dve možnosti izbire za ponižane in razžaljene: prva je individualna rešitev socialnih krivic z dobrodelnostjo, druga pa sistemska sprememba krivične družbe v pravičnejšo. Prva je z marijanskim kultom matere Francke in njenim otroškim upanjem v dobrodelnost bogatih skozi celoten roman izpeljana parabolično, da se potrdi deterministična teza, kako zgolj dobrodelnost za dostojno življenje reveža ni dovolj. Ker je tovrstna individualna rešitev le rezultat sreče – ponazarjata jo simbola klanca kot univerzalnega prostora kapitalističnega izkoriščanja ljudi in tek za vozom –, je v romanu ponujena še druga možnost, ki je simbolistična socialistična vizija (delavske) prihodnosti: sistemska rešitev, torej kolektivna sprememba kapitalizma, nakazana s simbolom odrešilne rdeče iskre, razplamtene v belo svetlobo. Bolj kot natančno določanje meja med različnimi vrstami Cankarjevega socializma se mi zdi v obravnavanem romanu pomembno opozoriti na eklektičnost umetnikovega socializma, torej na prepletenost različnih vrst socializma s socialno demokracijo, drugimi gibanji in lastnimi idejami. Na to opozarjata že sama fragmentarnost Cankarjevega miselnega sistema in znano dejstvo, da je bil avtor izredno kompleksna osebnost, pri kateri je vsakršno shematično poenostavljanje nedopustno.

Alojzija Zupan Sosič

Socialism and social empathy in Cankar's novel *Na klanecu*

Keywords: Cankar, eclecticism of socialism, social empathy, Francka, slope, running after a wagon, light, two options for the poor

In his second novel *Na klanecu* (1902), Ivan Cankar expressed social empathy – the ability to understand people more deeply, especially their differences and inequalities – with the help of socialist views and beliefs. The novel is the first symbolist novel in Slovenia in which an original poetics, i.e. a mixture of realism, naturalism and symbolism, expressed social, political and

philosophical ideas with “powerful means of beauty.” Although the main characters, Francka, Tone and Lojze, rarely express socialist ideas, other characters such as the clerk, shoemaker and arrogant citizens of Vrhnika, and especially the symbols, must be taken into account for the entire (socialist) message value of the novel. The novel’s excellent structure leads us to two choices for the humiliated and disgraced: the first is an individual solution to injustices through, charity and the second is a systemic change from an unjust society to a fairer one. The first, with the Marian cult of the mother Francka and her childish hope for the charity of the rich, is carried parabolically throughout the novel to confirm the deterministic thesis that charity alone is not enough for a dignified life of the poor. Since such an individual solution is only the result of luck – as illustrated by the symbols of the slope as a universal place of capitalist exploitation of people and running after a wagon – the novel offers another solution, which is a symbolist socialist vision of the (worker’s) future: a systemic solution, i.e. the collective change of capitalism, as indicated by the symbol of the redemptive red spark, ignited in white light. Rather than precisely defining the boundaries between different types of Cankar’s socialism, I think it is important to draw attention to the eclecticism of the artist’s socialism, i.e. the intertwining of different types of socialism with social democracy, other movements and their own ideas. This is pointed out by the very fragmentary nature of Cankar’s mental system and the well-known fact that the author was an extremely complex personality, for whom any schematic simplification is inadmissible.

O avtorici

Alojzija Zupan Sosič (roj. 1964) je redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Objavila je knjige in razprave v slovenščini in drugih jezikih ter uredila več antologij in zbornikov simpozijev oziroma seminarjev. Objavila je štiri samostojne znanstvene monografije, med katerimi je zadnja *Teorija pripovedi* (2017). Predsedovala je žirijam za različne literarne nagrade; trenutno je podpredsednica upravnega odbora za Cankarjevo nagrado. Vodila je projekt z naslovom *Drugi v slovenski in bosanski književnosti* in sodelovala v različnih projektih; šest let je bila predsednica programa STU (v okviru Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti), dve leti predstojnica oddelka, eno leto predsednica maturitetne komisije, trenutno pa je članica uredniških odborov dveh mednarodnih revij. Kot gostujoča profesorica je predavala na številnih univerzah izven domovine. Področja njenega znanstvenega zanimanja so: sodobna slovenska pripoved, predvsem najnovejši slovenski roman, slovenska ljubezenska poezija, literatura žensk, spolna identiteta, teorija pripovedi in literarna interpretacija.

About the author

Alojzija Zupan Sosič (born 1964) is a Full Professor of Slovene Literature at the Department of Slovenian Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana. She has published monographs and discussions in Slovene and other languages and edited several anthologies and proceedings of symposia or seminars. She has published four independent scientific monographs, the most recent of which is *Teorija pripovedi* (Theory of the Narrative) (2017). She has chaired juries of

various literary awards, and is currently the vice-president of the board for Cankarjeva nagrada (the Cankar Award). She was in charge of the project *Drugi v slovenski in bosanski književnosti* (Others in Slovene and Bosnian Literature), and has participated in various projects. She was president of the STU program (within the Centre for Slovene as a Second and Foreign Language at the Faculty of Arts) for six years, head of the department for two years, and president of the Matura Commission for one year. She is currently a member of the editorial board of two international journals. She has lectured at many universities abroad as a visiting professor. Her research interests include contemporary Slovene narrative, Slovene love poetry, women's literature, gender identity, narrative theory and literary interpretation.